

Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş (1850-1853)

Erdoğan Keleş

İstanbul, Gece Akademi Yayınevi, 2019, 412 Sayfa, ISBN: 6057885906

Sevil TOPAL*

Eser, Giriş, Üç Bölüm, Sonuç, Kaynakça ve Ekler kısımlarından oluşmuştur. Gece Kitaplığı'ndan Şubat 2019'da çıkmış olan bu eser 411 sayfadır. Kitabın dış kapak tasarımı yayınevi tarafından hazırlanmış olup Osmanlı'da günlük hayatın bir yansımasını sunmaktadır. Bu değerli eseri tarih severlerin faydasına sunan Doç. Dr. Erdoğan Keleş'in, Tanzimat dönemi teftiş hareketinin diğer ayağını oluşturan Rumeli teftişi üzerine kaleme aldığı "*Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi*" adlı makalesi de *Asio Minor Studies Dergisi*'nde Ocak 2019'da yayımlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin yapı taşlarından birisini teşkil eden Tanzimat Fermanı, Batılılaşmanın da ilk somut adımıdır. Sultan Abdülmecid, babasından devraldığı kurumsal birikimin sonucu olan bu mirasa 3 Kasım 1839 tarihinde hayat vermiştir. İlan edildiği mekâna atıf ile *Gülhane Hâtt-ı Hümayûnu* olarak da adlandırılan fermanla herkesin kanun önünde eşit olduğu bildirilmiştir. Fermanın temel felsefesi, Hristiyan tebaanın devlete olan sadakatini arttırıp ayrılıkçı eğilimleri azaltmak ve devlete dışarıdan gelebilecek müdahalelere mâni olmaktır. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Muhassıllık Kurumu

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, seviltopal2@gmail.com

oluşturularak her idarî birime muhassıl adı verilen mülkî idareciler tayin edilmiştir. Bu idarecilerin görevlerinin başında, Tanzimat'ın ikame edeceği değişiklikleri ahaliye anlatmak geliyordu.

Halil İnalıcık'ın "...tarihimiz için mes'ud, büyük bir hadise" olarak ifade ettiği Tanzimat Fermanı, kendisinden bekleneni verememiş, yer yer tepkilere de neden olmuştur. Ferman'ın ilanından kısa bir süre sonra tepkilerin isyana yüz tutmaya başlaması üzerine devlet, Tanzimat'ın ahali tarafından doğru kavranmasını sağlamak, idarecilerin bu görevi tam olarak yerine getirip getiremediğini kontrol etmek maksadıyla Anadolu ve Rumeli bölgelerinin teftişine ehemmiyet vermiştir.

Tanzimat her ne kadar toplumda kolay hazmedilememiş olsa da devlet Tanzimat'tan kolay vazgeçmemiştir. Bu açıdan 1850-1853 teftişi ilk olmadığı gibi son da olmamıştır. 1840 Tarihinde ilk teftiş heyeti başarısız olduğunda 1842'de ikincisi düşünülmüş fakat uygulanamamıştır. 1845 tarihindeki İmar Meclisleri vasıtasıyla gerçekleştirilen teftişte, memleket temsilcilerinin İstanbul'a gelmeleri ve memleketlerinin sorunlarını belirtmeleri istenmiştir. Sonuç ilk teftiştten çok da farklı olmamıştır. Yazar, konunun mütehassısları için eserin önsöz kısmında (s.11-18) 1850-1853 teftişinden önceki ve sonraki teftiş girişimleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaların detaylı olmamakla birlikte bir bibliyografyasını sunmuştur. Mayıs 1846 tarihinde Sultan Abdülmecid bizzat uygulamaların işlerliğini görmek ve halkın sıkıntılarını dinlemek için kırk bir gün sürecek bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahat başarılı sonuçlar vermiş olsa da dar bir alanı kapsadığı için incelediğimiz eserin de konusunu teşkil eden 1850-1853 teftişini gerekli kılmıştır.

Eserin *Birinci Bölüm*'ünde; (s.51-167) Kasım 1850 tarihinde başlayan Anadolu teftişi, gezilecek yerlerin geniş bir coğrafyayı kapsadığı ve kısa sürede gezilmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle iki bölgeye ayrılmıştır. Anadolu'nun Orta ve Batı bölgelerine İsmet Paşa, Kuzey ve Doğu bölgelerine Osman Efendi müfettiş tayin edilmiştir. "1850'den önceki teftişlerde görev alan memurların rütbeleri fazla önemsenmemiş iken 1850-1853 teftişinde görev alacak kişilerin yüksek rütbeli olması ve müfettişlere vezirlik rütbesi verilmesi" (s.73), Tanzimat'ın esaslarının uygulanmasında bu tutumun ahali üzerinde daha tesirli olacağına inandığının, Anadolu'ya üvey evlat muamelesi yapmadığının bir göstergesi olmalıdır.

Eserin birinci bölümü kendisinden sonraki bölümlerin zeminini oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu bölümde; Anadolu'nun Orta ve Batı bölgesinin teftişinden sorumlu Filibe eski Valisi İsmet Paşa ile Kuzey ve Anadolu bölgesinin teftişinden mesul Aydın eski Valisi Osman Efendi'nin faaliyetleri hakkında önemli detaylara yer verilmiştir. Bu iki müfettişin görev ve sorumluluk sınırları, gidecekleri güzergâhlar, kendilerine yardımcı olmaları için görevlendirilen memurların tayini ve maaşları, teftiş heyetinin yaşadığı sıkıntılar ve müfettişlere verilen talimatlar Birinci Bölüm'ün muhtevasını oluşturmaktadır.

Müfettişlerin teftişine tahsis edilmiş olan "bölgeler oldukça geniş, kaza sayısı oldukça fazla ve teftiştten beklentiler ise o nispette çoktu"(s.153). Bundan mütevellit Anadolu Müfettişi İsmet Paşa'nın, 20 Mart

1852 tarihli raporundaki öneri ve başvurusu üzerine teftiş memurlarının kaza kaza gzmelerine son verilmiştir. Teftişe getirilen yeni usule göre; Müfettişler sancak merkezinde ikamet edecekler, kaza meclisi üyeleri yıllık muhasebe kayıtları ve idari açıdan gerekli evrakı sancak merkezine getirecek, bu şekilde evrak üzerinden kazaların ve bağlı olduğu sancağın teftişi yapılacaktır.

Birinci Bölüm'ün özünü teşkil eden temel çıkarım; Tanzimat'ın tahkiki için taşraya gönderilen müfettişlerin Tanzimat esaslarının hayata geçirilmesinde beklenen başarıyı sağlayamadıkları noktasındadır.

Eserin *İkinci Bölümü*'nde (s.169-318) Anadolu'nun Batı ve Güney bölgelerinin teftişi için görevlendirilen İsmet Paşa'nın gittiği yerler kronolojik bir sıra gözetilerek işlenmiştir. Müfettişler bulunduğu sancaktan ayrılırken buldukları eyaletin ya da sancağın yöneticisinden Tanzimat'a aykırı hareket etmeyeceklerine dair aldığı mazbata ile birlikte tuttuğu sorun ve çözüm raporlarını tarih belirterek İstanbul'a göndermişlerdir. Bu müfettişlerin işlerini çok titiz bir şekilde yaptıklarının bariz kanıtları olan raporlar elimizde bulunan eserin vücuda getirilmesinde kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.

Müfettişler bazı yerlerde bayram havasında şenliklerle karşılaşırken bazı yerlerde ise soğuk karşılaşmıştır. Aydın Eyaleti'ne bağlı Denizli Sancağı bu hususta örnek teşkil etmektedir. İsmet Paşa'nın maiyetinde bulunan kâtip Ahmet Lütfi Efendi, Denizli Sancağında halkın kendilerine yatacak yer göstermeyecek kadar ilgisiz davrandığını ve bunu kırk yıl geçse de unutamayacağını ifade ederek şu beyti kaleme almıştır;

"Öyle bir bahr-i gama müstagrak oldum bendeniz

'Sû-be-sû her cânibim oldu Denizli'de deniz"

Bu örnek, Tanzimat'ın idealini teşkil eden vaatlerin tavizsiz uygulanma kararlılığının yerel güçlerin çıkarlarını çıkmaza soktuğunun da bariz bir delili görünümündedir. İsmet Paşa'nın karşılaştığı en önemli sorun idarecilerin yolsuzluk, ahaliye yaptıkları baskı ve zulümdür. Taşrada yaşayanların bir kısmı başlarında bulunan idareciyi devlet olarak kabul ederek her türlü usulsüzlüğe rıza göstermişlerdir. Razi olmayanlar ise teftişi fırsat bilerek şikâyetlerini bölgeye gelen müfettişe iletmişlerdir. Teftiş boyunca müfettişlerin çalışmalarının odak noktası bu şikâyetlerin çözümü olmuştur. Eserin Üçüncü Bölüm'ünde (s.319-391), teftişe sonradan dâhil edilen, Anadolu'nun Kuzey ve Doğu taraflarının teftişi için Aydın Eyaleti'nin eski valisi Osman Efendi Mayıs 1851 tarihinde müfettiş tayin edilmiştir. İstanbul'dan vapurla yola çıkan Osman Efendi, Temmuz 1851'de Trabzon'a ulaştıktan sonra vakit kaybetmeden sınırdaki sorunların tahkiki için Batum'a geçmiştir. Osman Efendi'nin gittiği yerlerde karşılaştığı hadiseler kronolojik bir düzende sunulmuştur. Anadolu'daki eyaletlerin ayrı bir müfettişlik bölgesi haline getirilmesinde sadece teftiştten beklenen başarıyı kısa vadede görmek değil aynı zamanda Osmanlı'nın Rusya ile yaşamış olduğu siyasi krizin halli de etkili olmuştur. *"Rusya Kutsal Yerler Meselesi'ne dair krizi derinleştirmek ve bir takım menfaatler elde etmek amacıyla Osmanlı*

coğrafyasının en doğusunda yer alan Batum ve Çürüksu sınırındaki asayiş olaylarını bahane ederek Osmanlı'ya siyasi baskı kurmuştur” (s.320). Osman Efendi'nin bölgedeki öncelikli görevi bu problemin Rusya lehine dönmeden önlenmesi olarak belirlenmiştir. Osman Efendi'nin teftişi esnasında “Eyalet meclislerinde hangi davaların görüldüğü ve ne gibi kararların alındığına dair Kürdistan Meclis-i Kebiri'nin 1851 Nisan ve Mayıs jurnal defterleri bize aydınlatıcı bilgiler vermektedir” (s.363). Eserde bu jurnaller ışığında bazı örnek davalara yer verilmiştir. Tarih boyunca çok sayıda örneğine rastlanan iki davayı sonuçları açısından karşılaştırmak aynı zamanda günümüz adalet sistemiyle Osmanlı'daki adalet sistemini de kıyasa tabi tutmak olacaktır. Davanın ilkinde; İki kişi Ermeni asıllı on dört yaşındaki bir çocuğu önce darp edip ardından tecavüz etmiştir. Ceza olarak her ikisine de birer sene prangabent cezası, olayı gördüğü halde müdahale etmeyen şahsa da 8-10 gün hapis cezası verilmiştir. Bir diğer davada ise at çalan bir kişiye 3 sene prangabent cezası verilmiştir.

Tanzimat Fermanı gibi teftiş konusu da çok boyutlu ele alınması gereken bir konudur. Eserde, müfettişlerin maaşlarının nereden karşılanacağından Osmanlı-Rus sınırında yaşanan sıkıntılara, salgın hastalıklardan doğal afetlere, ziraî ve sanayi üretiminden hapisanelerin durumuna kadar çok sayıda konuya değinilmiştir. Müfettiş raporları incelendiğinde Osmanlı Müslim ve gayrimüslim ahalsinin yaşam tarzı, dini ve ekonomik durumları ve Osmanlı sosyal yapısına ilişkin herhangi bir kayda rast gelinmemiştir. Bunun yanı sıra hemen her sancak ve kazaya ait rapor mevcutken, Anadolu'nun güney kesimlerini içerisine alan Teke Yöresi, İçel, Adana ve Karaman taraflarını kapsayan bölgeler hakkında bir teftiş raporu tespit edilememiştir. Bu bilgiler, yazarın “*çalışmamızın en önemli kaynağı*” diye ifade ettiği Osmanlı Arşivi'nde mevcut müfettiş raporları ile nezarettekilerin yazışmalarından elde edilen bilgilere istinaden kaleme alınmıştır. Eser, akıcı üslûbuyla Tanzimat Dönemi araştırmacılarına doyurucu bilgiler sunarken Tanzimat idealinin neden hayal kırıklığına uğradığını da sağlam delilleriyle ortaya koymaktadır. Yazarın her bölüm başında eserin adeta genel bir panoramasını sunması ve bölümler arasında anlamsal bir devamlılığın sağlanması da konunun pekiştirilmesi açısından yerinde bir sunuş şekli olmuştur.

Sultan Abdülmecid Tanzimat'ın getirisini bizzat görmek için (6 Mayıs 1846) çıktığı Rumeli Seyahati dönüşünde, özellikle eğitimin ıslahı hususunda Meclis-i Vâlâ'da yaptığı konuşmasında; “*eğitim işlerine yeterince önem verilmediği ve bir an önce cehaletin kaynağı olan eğitim ilkesinin düzenlenmesi*” gerektiğini dile getirmiştir. Oysa 1850-1853 tarihleri arasında İsmet Paşa ve Osman Efendi'nin gerçekleştirmiş olduğu Anadolu teftişinde hemen her konuya değinilirken eğitim konusu mevzubahis edilmemiştir. Yazar bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Müfettişlerin raporlarında vergi, imar, idari düzenlemeler, rüşvet, yolsuzluk, ziraatın geliştirilmesi gibi pek çok konuya yer verilmiş iken cehaletin kaynağı olan eğitim konusuna ve mekteplere dair herhangi bir tespite yer verilmemiştir. ... Bu husus teftişin sadece vergi ve idari yapıyla ilgili sorunların tespiti için yapıldığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır” (s.398).

Netice itibariyle, padişah buyruğu olmaktan çıkıp bir döneme damgasını vuran Tanzimat Fermanı, Batı'nın modernleşme gökdelenine ulaşma ideali yolunda Osmanlı modernleşmesinin yalnızca zeminini teşkil etmiştir. Ancak özellikle Osmanlı taşrası bağlamında düşünüldüğünde Tanzimat'ın zemin dahi oluşturduğunu söylemenin zor olduğu gerçeği, Osmanlı toplumunun Tanzimat'ı kabulünün hummalı bir süreç olacağını göstergesiydi. Eser'in genelinde yazarın kanaatine de yansımış olan havaya göre; 1850-1853 teftişi onca çabaya ve masrafa rağmen bekleneni verememiş “*imar meclisleri raporlarında tespit edilen sorunların bile gerisinde kaldığını göstermiştir*” (s.398).

Sonuç olarak; Osmanlı modernleşmesine giden yolda bir basamak olan Tanzimat'ın işlerliğini görmek için tertiplenen Anadolu teftişini konu alan eser muhtevası gereği biricik olmamakla birlikte öncülerinden aldığı destekle konu ile alakadar olanlara rehber olacak niteliktedir. Eserde, Anadolu'nun teftişine dair pek çok konuda bilgiye yer verilmişken eğitim ve mekteplere dair herhangi bir tespite yer verilmemesi dikkat çekicidir. Oysa en büyük eksikliğin bilgisizlikten, bilgisizliğin ise eğitim yoksunluğundan kaynaklandığının farkına varılabilseydi belki de şu an “*Anadolu'da Tanzimat ve Teftiş*” değil de “*Anadolu'da Tanzimat ve Teftişten Sonraki Dönüm Noktası*” başlığını taşıyan bir eserin tanıtımını yapıyor olabilirdik.